

VII

PRZEDMIOTOWOŚĆ I PRAWDA

§ 1

Ocenie pod względem prawomocności — a w szczególności przedmiotowości — podlegają w zasadzie tylko doznania (i spostrzeżenia) lub co najwyżej jeszcze ślady pamięciowe. Trudno mówić natomiast — jak już wspomniano np. o przedmiotowości pojęć lub przeświadczeń. Pojęcia mogą być niepuste lub puste (bez odpowiedników), przeświadczenia zaś można uznawać za prawdziwe, bądź im prawdziwości odmawiać.

Wokół pojęcia prawdziwości narosło wiele nieporozumień⁴²¹. Utrzymują się w tej sprawie dwa poglądy. Po pierwsze, że istnieje wiele przeciwstawnych sobie ujęć zagadnienia prawdy. Po drugie, że są dostatecznie powody po temu, aby pewne z tych ujęć uznać za lepsze od innych⁴²². Wydaje się, iż oba te poglądy są błędne. Poszczególne rozwiązania zagadnienia prawdy nie są przeciwstawne, bo odtwarzane w ich obrębie określenia prawdziwości zdają sprawę z różnych rozumień badanego wyrażenia. Rozwiązania te są przy tym równorzędne o tyle, o ile wysuwane w ich obrębie probierze prawdziwości miałyby obowiązywać przy każdym rozumieniu prawdziwości. Dodatkową przyczyną nieporozumień jest z jednej strony pomieszanie sprawy określenia pojęcia prawdziwości z zagadnieniem

jestestwa, któremu prawdziwość ma przysługiwać⁴²³; z drugiej strony — probierza prawdziwości ze sprawą rodzaju stosunków, które mogą zachodzić między zdaniem wyrażającym określone przeświadczenie, treścią tego zdania i jego przedmiotem.

Rozpatrzmy zdanie oznajmiające:

(a) Gdańsk leży nad Bałtykiem.

Zdaniu temu podporządkowana jest ta sama treść, co zdaniu:

(b) *Gedania sita est ad Baltiam.*

W związku z tym, obu przyporządkowany jest ten sam przedmiot: leżenie Gdańska nad Bałtykiem. Podobnie zdaniu rozkazującemu:

(c) Nie ufaj pozorom.

przyporządkowana jest ta sama treść, co zdaniu:

(d) *Fronti nulla fides.*

Przyporządkowany jest im też ten sam przedmiot: nieufanie pozorom. Także zdaniu pytajnemu:

(e) Kto zabił Cezara?

przyporządkowana jest ta sama treść, co zdaniu:

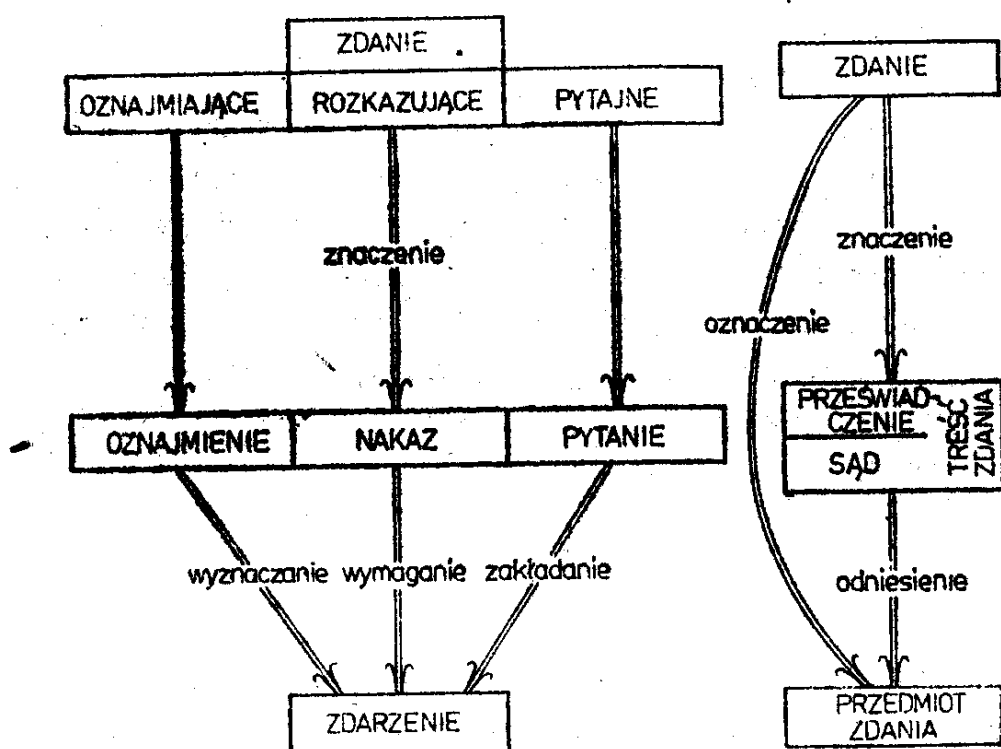
(f) *Quis occidit Caesarem?*

Obu przyporządkowany jest więc ten sam przedmiot: zabicie Cezara.

Nazwijmy treść zdania oznajmiającego „oznajmieniem”, treść zdania rozkazującego „nakazem”, a treść zdania pytajnego „pytaniem”. Nazwijmy przedmiot dowolnego zdania „zdarzeniem”. Dane zdanie znaczy swoją treść: oznajmienie, nakaz lub pytanie. Dane treści odnoszą się do pewnych zdarzeń — dane oznajmienie wyznacza pewne zdarzenie, dany nakaz wymaga pewnego zdarzenia, dane pytanie pewne zdarzenie zakłada. Dane treści odnoszą się zawsze do tych właśnie zdarzeń, które są oznaczane przez rozpatrywane zdania.

Treść zdania może być ujmowana jako przeświadczenie, a więc pewne przeżycie, bądź jako sąd, a więc

pewien twór logiczny. Natomiast przyporządkowanie między zdaniem, jego treścią i przedmiotem może być przyporządkowaniem czysto umownym — tzn. odpowiedniością, przyporządkowaniem częściowo umownym — tzn. odwzorowaniem, lub przyporządkowaniem przyczynowo-skutkowym — tzn. więzią. Zdanie pozostaje do swej treści zazwyczaj w stosunku odpowiedniości. Odwzorowaniem bywa niekiedy sąd w stosunku do odpowiedniego zdarzenia. Zaś więź łączy niekiedy pośrednio zdarzenie (jako przyczynę) z przeświadczeniem (jako skutkiem) (por. rys. 3)

Rys. 3

Nieporozumienia w sprawie prawdy mają swe główne źródło w tym, że prawdziwość bywa przypisywana lub odmawiana nie tylko przeświadczeniu⁴²⁴ — jako

treści pewnego zdania — lecz także jego przedmiotowi (zdarzeniu) oraz samemu zdaniu ⁴²⁵.

Zachowajmy słowo „prawdziwość” bez określającego go przymiotnika na oznaczenie pewnej właściwości zdarzenia. Prawdziwość przypisywaną przeświadczeniu nazwijmy „prawdziwością przedmiotową” tego przeświadczenia ⁴²⁶. Zaś prawdziwość samego zdania nazwijmy jego „prawdziwością treściową” ⁴²⁷. Nazwijmy dalej krótko zdarzenie prawdziwe — „prawdą” ⁴²⁸, prawdziwą przedmiotowo treść zdania — „prawdą przedmiotową”, a prawdziwe treściowo zdanie — „prawdą treściową”. Mamy wtedy następujące równoważności. Dane zdanie jest prawdą treściową, gdy treść owego zdania jest prawdą przedmiotową. Treść danego zdania jest prawdą przedmiotową, gdy przedmiot owego zdania jest prawdą. Inaczej mówiąc: „prawdziwy treściowo” — to tyle, co „znaczący prawdę przedmiotową”, czyli „oznaczający prawdę”. Natomiast „prawdziwy przedmiotowo” — to tyle, co „odnoszący się do prawdy”. Do ustalenia, co rozumie się przez prawdziwość treściową i prawdziwość przedmiotową potrzeba więc i wystarczy wskazać, co rozumie się przez prawdziwość (bez przydawek).

§ 2

W rozważaniach nad zagadnieniem prawdy plączą się trzy główne rozumienia prawdziwości ⁴²⁹. Aby uniknąć niebezpieczeństw związanych z pomieszaniem tych rozumień, nazwijmy je kolejno rozumieniem ontycznym, pragmatycznym ⁴³⁰ i operacyjnym.

„Prawdziwy ontycznie” — znaczy tyle, co „rzeczywisty” w jednym z trzech wyróżnionych wyżej znaczeń ⁴³¹. Zdarzenie oznaczane np. przez zdanie (a) jest więc zdarzeniem prawdziwym ontycznie, gdy rzeczywi-

ste jest leżenie Gdańska nad Bałtykiem (dokładniej: gdy rzeczywisty Gdańsk rzeczywiście leży nad rzeczywistym Bałtykiem). Ontyczne rozumienie prawdziwości wyluszcza klasyczna definicja prawdy⁴³². Określa się w niej prawdziwość przedmiotową treści zdania (*intellectus*) jako odniesienie (*adaequatio*) tej treści — czyli przeświadczenia — do prawdy (*rei*), czyli zdarzenia prawdziwego ontycznie, a więc rzeczywistego⁴³³. Określenie powyższe dotyczy w zasadzie tylko zdań oznajmujących. Ale również zdania rozkazujące bywają oceniane pod względem prawdziwości ontycznej. Przyjmuje się wtedy, że zdarzenie wymagane przez dany nakaz jest prawdziwe ontycznie, gdy zostało spełnione — tzn. urzeczywistnione (gdy stało się rzeczywiste).

Prawdziwość pragmatyczna jest swoista dla zdań rozkazujących. „Prawdziwy pragmatycznie” — znaczy tyle, co „słuszny”⁴³⁴. Zdarzenie oznaczane np. przez zdanie (c) jest zdarzeniem prawdziwym pragmatycznie, gdy słuszne jest nieufanie pozorom.

Pod względem prawdziwości operacyjnej ocenia się głównie zdania pytajne. „Prawdziwy operacyjnie” znaczy mniej więcej tyle, co „dopuszczalny”⁴³⁵. Zdarzenie oznaczane przez zdanie (e) jest zdarzeniem prawdziwym operacyjnie, gdy dopuszczalne jest zabicie Cezara.

§ 3

Do podanych wyżej przykładów zdań dodajmy jeszcze następujące:

- (g) Gdańsk leży nad Pacyfikiem.
- (h) Ojczyzną jest dla kogoś kraj, w którym ten ktoś się urodził.
- (i) Ojczyzną jest dla kogoś miejscowość, w której ten ktoś zmarł.

- (j) Niektóre miasta polskie leżą nad Bałtykiem.
- (k) Wszystkie miasta polskie leżą nad Bałtykiem.
- (l) Żadne miasto polskie nie leży nad Bałtykiem.
- (ł) Gdańsk i Wrocław są miastami polskimi.
- (m) Ucz się pilnie logiki.
- (n) Czym Brutus zabił Cezara?
- (o) Wrocław nie leży nad Bałtykiem.
- (p) Stanisław pilnie uczy się logiki.
- (r) Niech Gdańsk leży nad Bałtykiem (l).

W dalszym ciągu dla uproszczenia ograniczymy się do rozpatrzenia sprawy prawdziwości treściowej zdań, przy czym dla uniknięcia rozwlekłości przymiotnik „treściowy” będzie opuszczany.

To, czy zdanie jest prawdziwe ontycznie, ustalać można za pomocą mniej lub bardziej prawomocnych sprawdzianów⁴⁸.

Dla zdań (a) i (g) za taki sprawdzian uznawana jest zwykle spostrzegalność. Wystarczy odbyć przejażdżkę wzdłuż wybrzeży Bałtyku i Pacyfiku, albo objechać dokoła Gdańsk, by przekonać się, że zdarzenie oznaczone przez zdanie (a) jest, a zdarzenie oznaczane przez zdanie (g) nie jest zdarzeniem rzeczywistym (tu: przestrzenno-czasowym).

Dla zdań (h) i (i) sprawdzianem prawdziwości ontycznej ma być oczywistość. Ten, kto rozumie słowo „ojczyzna”, bez zastrzeżeń uzna za rzeczywisty (tu: niesprzeczny) przedmiot zdania (h), a odrzuci (jako sprzeczne wewnętrznie) zdanie (i).

Z kolei, jeśli ktoś uznał za prawdziwe ontycznie zdanie (a) i (ł), uzna też za prawdziwe ontycznie zdanie (j), jako niesprzeczne i wyprowadzalne z (a) i (ł). Uznawszy za prawdziwe ontycznie zdanie (j) odrzuci jednak jako sprzeczne z nim zdanie (l). Natomiast ani uznanie zdania (a), (g), (j) i (ł), ani odrzucenie zdania (l) nie stanowi dostatecznej podstawy do oceny zdania

(k) pod względem prawdziwości ontycznej. Dopiero gdyby ktoś uznał już za prawdziwe ontycznie zdanie (o), to miałby podstawę do odrzucenia zdania (k). Także więc w wypadku zdań (j), (k) i (l) rzeczywistość oznaczanych przez nie zdarzeń polega na spójności (niesprzeczności lub wyprowadzalności).

Okazuje się więc, że można posługiwać się różnymi sprawdzianami prawdziwości ontycznej: spostrzegalnością, oczywistością lub spójnością (niesprzecznością lub wyprowadzalnością). Każdy ze wspomnianych sprawdzianów jest jednak sprawdzianem ograniczonym⁴³⁷. Żaden z nich nie pozwala bowiem na ocenę każdego zdania — oraz odpowiednio oznajmienia i zdarzenia — pod względem prawdziwości ontycznej, czyli rzeczywistości⁴³⁸.

Sprawdziany prawdziwości pragmatycznej i operacyjnej również są w pewien sposób ograniczone. Za sprawdzian prawdziwości pragmatycznej zdania (m) — i w ogóle wszelkich zdań rozkazujących — uważa się pożyteczność⁴³⁹. Jeśli pilne uczenie się logiki jest pożyteczne, to zdanie (m) jest prawdziwe pragmatycznie, czyli słuszne. Natomiast za sprawdzian prawdziwości operacyjnej zdania (n) — i wszelkich innych zdań pytajnych — uchodzi rozstrzygalność⁴⁴⁰. Jeśli jest rozstrzygalne, czym Brutus zabił Cezara, to zdanie (n) jest prawdziwe operacyjne, czyli dopuszczalne.

Wielu myślicieli uważa poszczególne sprawdziany prawdziwości za sprawdziany wszechstronne. Spotkać można w szczególności następujące stanowiska⁴⁴¹:

(1) Wszechstronnym sprawdzianem prawdziwości ontycznej zdania jest spostrzegalność zdarzenia, oznaczanego przez to zdanie lub przez zdania z danego zdania wyprowadzalne (prewidyzm)⁴⁴².

(2) Wszechstronnym sprawdzianem prawdziwości ontycznej zdania jest oczywistość, tj. całkowita — jasna

i wyraźna ⁴⁴³ — zrozumiałość tego zdania (ewidencjonizm). Ta zrozumiałość ma być udziałem:

(a) danej jednostki («poczucie oczywistości») ⁴⁴⁴;

(b) ogółu lub przynajmniej większości użytkowników języka, do którego należy dane zdanie («powszechna zgoda») ⁴⁴⁵;

(c) grona znawców dziedziny, do której należy zdarzenie oznaczane przez to zdanie («ocena wiarogodnego świadka») ⁴⁴⁶.

(3) Wszechstronnym sprawdzianem prawdziwości ontycznej zdania jest spójność ⁴⁴⁷ (niesprzeczność ⁴⁴⁸ lub wyprowadzalność) tego zdania w stosunku do zdań uznanych już skądinąd za prawdziwe ontycznie (kongruentyzm) ⁴⁴⁹.

Niektórzy poszli nawet dalej: utożsamili prawdziwość pragmatyczną ⁴⁵⁰ lub operacyjną z prawdziwością w ogóle. To oczywiście doprowadzić musiało — i doprowadziło — do zmiany znaczenia słowa „prawda”. Takie jest źródło poglądów, że wszechstronnym sprawdzianem prawdziwości zdania jest pożyteczność zdarzenia oznaczanego przez to zdanie (użyteczność) ⁴⁵¹: pożyteczność dla jednostki w określonych warunkach («zaspokajanie pragnień jednostki») lub dla określonej społeczności («sprzyjanie potrzebom zbiorowości») ⁴⁵². Stąd także wziął się pogląd, że wszechstronnym sprawdzianem prawdziwości zdania jest rozstrzygalność (instrumentalizm) ⁴⁵³, a więc istnienie urzeczywistnialnych — dających się przeprowadzić — i powtarzalnych sposobów ustalania rzeczywistości zdarzenia, które przez dane zdanie ma być oznaczane ⁴⁵⁴.

Pozór słuszności użyteczności zawdzięcza zapewne temu, że — jak się może wydawać — każde zdarzenie da się rozpatrywać nie tylko jako wyznaczone przez pewne oznajmienie, lecz także za wymagane przez pewien nakaz. W przypadku pilnego uczenia się logiki —

np. przez Stanisława — jest to istotnie do przyjęcia: to zdarzenie może być oznaczane zarówno przez zdanie (p), jak i skierowane do Stanisława zdanie (m). Gorzej jest z leżeniem Gdańska nad Bałtykiem, które oznaczane jest przez zdanie (a). Odpowiednie zdanie rozkazujące (r) — brzmiałoby już dość dziwacznie.

Podstawą rozszerzenia pojęcia prawdziwości operacyjnej na stanowisku instrumentalistycznym mogło być przeświadczenie, że każde zdanie oznajmiające da się ująć jako odpowiedź na pewne dopuszczalne pytanie. W istocie jednak są co najwyżej podstawy do tego, aby sprawdzian prawdziwości operacyjnej — tj. rozstrzygalność — uznać za ograniczony (konieczny, ale nie wystarczający) warunek prawdziwości ontycznej niektórych tylko zdań oznajmiających. Natomiast pożyteczność — probierz prawdziwości pragmatycznej — nie nadaje się nawet na ograniczony sprawdzian prawdziwości ontycznej: nie ma żadnego stałego związku między pożytecznością jakiegoś zdarzenia a jego rzeczywistością.

§ 4

Zagadnienie prawdziwości jest w szczególny sposób powiązane ze sporem o granice poznania. Powiązania te biorą się stąd, że przy ocenie prawdziwości (ontycznej) trzeba odwoływać się do różnych przeżyć poznawczych. To właśnie prowadzi niekiedy do pomieszania prawdziwości z przedmiotowością⁴⁵⁵. Chodzi o to, że pojęcie prawdziwości (ontycznej) bywa określane w ten sposób, że zdania — i odpowiednie przeświadczenia — mają zawdzięczać swoją prawdziwość zgodności z rzeczywistością. Jest to określenie wieloznaczne⁴⁵⁶.

Jeśli wygłaszając je, ma się na myśli tylko tyle, że dane zdanie jest prawdziwe, gdy oznacza rzeczywiste zdarzenie (względnie odnosi się do niego odpowiednie

przeświadczenie) — to jest to po prostu klasyczna definicja prawdziwości⁴⁵⁷. Mówiąc, iż zdanie „Fryderyk Chopin był rówieśnikiem Roberta Schumanna” jest prawdziwe, wyraża się wtedy przeświadczenie, że odnosi się ono do zdarzenia rzeczywistego, polegającego na tym, że Fryderyk Chopin był rówieśnikiem Roberta Schumanna; że jest z tym rzeczywistym zdarzeniem «zgodne». Nie trzeba wówczas zaznaczać, że owa «zgodność» zdania (względnie przeświadczenia) — oznaczanie lub odnoszenie się — jest przyporządkowaniem czysto umownym.

Niekiedy jednak spotkać się można z doszukiwaniem się w tej zgodności czegoś więcej niż tylko czysto umownego przyporządkowania⁴⁵⁸. Wtedy powstaje pytanie, na czym taka «ściślejsza» zgodność miałaby polegać: na tożsamości czy podobieństwie, a jeśli podobieństwie — to jakiego stopnia. W ten sposób na miejsce sprawy prawdziwości podstawia się zagadnienie przedmiotowości⁴⁵⁹, które — jak już zaznaczono — w przypadku zdań oraz wypowiedzianych w nich przeświadczeń (podobnie zresztą jak i w przypadku pojęć) nie może być ani poprawnie postawione, ani tym bardziej w ogóle rozwiązane.

Jacek Jadacki, Przedmiotowość i prawda.
[W:] Jacek Jadacki, *Spór o granice poznania*,
Warszawa 1985, PWN, s. 105-114